

SYLWIA WLAZŁO

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Wydział Teologiczny

Patriotyzm jako jedna z dróg do świętości w świetle życia i pism św. Rafała Kalinowskiego

W najnowszej adhortacji apostolskiej *Gaudete et exsultate* papież Franciszek podejmuje temat powołania do świętości w życiu codziennym. Ojciec Święty powtarza w tym dokumencie wielokrotnie, że każdy człowiek jest powołany do świętości, to znaczy do zjednoczenia z Bogiem (zob. Ef 1,3-6; LG, nr 11.37; por. NMI, nr 30, zob. Hadryś 2017, s. 54-58). „A to właśnie jest wolą Boga: wasze uświęcenie” (1 Tes 4,3). Świętość nie jest zarezerwowana dla osób konsekrowanych albo dla kapłanów, ale jest darem Boga Ojca, który chce w każdej osobie kontynuować dzieło zbawcze świata podjęte przez Syna, a uświęcone i podtrzymywane mocą Ducha Świętego (zob. GE, nr 14.19.21; por. KKK, nr 901)¹. Papież Franciszek upomina się także o to, by świętość sprowadzić do poziomu zwyczajnego życia i zwykłych ludzkich

¹ O świętości jako teologalnym procesie zjednoczenia z Bogiem dokonującym się przez zgodę człowieka na uczestnictwo w misterium wcielenia, męki, śmierci i zmartwychwstania Jezusa jako żertwie, w której On odnawia misterium swego człowieczeństwa pisze m.in. o Garrigou Lagrange (zob. Garrigou Lagrange 2001; por. Gogola 2009, s. 107). O uniwersalizmie Bożego wezwania do świętości każdego człowieka tak pisze bp Świerzawski, założyciel czterech wspólnot życia konsekrowanego. Tenże biskup przypomina, że nie ma istotnego znaczenia i jest sprawą drugorzędną, w jaki sposób, w jakiej formie ma miejsce oddawanie się człowieka Bogu. Nie jest istotnie ważne, czy chodzi o życie mnisze w zakonie klauzurowym, powołanie kapłańskie i/lub zakonne, czy też o życie matki, która całą siebie wydaje z miłości dla dobra doczesnego swych dzieci, ale przede wszystkim dla ich zbawienia wiecznego. „Świadectwo autentycznego zaangażowania to nie forma taka czy inna, ani działanie takie czy inne – to najpierw być w Bogu przez Chrystusa. Tak samo apostołstwo to nie przystosowanie Ewangelii czy chrystianizmu do życia ludzkiego, ale przede wszystkim kunszt wprowadzania ludzi w tajemnice życia Chrystusa, uczenia życia Chrystusem” (zob. Świerzawski 2006, s. 24; por. Balthasar 1991, s. 426-426).

wysiłków życia codziennego, do „wysokiej miary zwyczajnego chrześcijańskiego życia” (NMI, nr 31) ludzi zjednoczonych z Bogiem na drodze wypełniania w swym życiu ośmiu błogosławieństw (por. GE, nr 65-94²; zob. Mt 25,31-46) i przez to odzwierciedlać w swoim życiu oblicze Jezusa Chrystusa i włączać się w Jego paschalną drogę ze śmierci do zmartwychwstania (KKK, nr 1716).

W pracy pt. *Patriotyzm jako jedna z dróg do świętości w świetle życia i pism św. Rafała Kalinowskiego* ukazują cnotę umiłowania Ojczyzny jako jeden z elementów drogi powołania człowieka do zjednoczenia z Bogiem oraz sposobu partycypacji osoby ludzkiej w życiu, śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa (por. SC, nr 8.30, ChL, nr 10.12). Temat jest owocem przemyśleń nad uniwersalizmem tajemnicy powołania każdego człowieka do komunii z Trójcą Jedyną miłością oraz sposobu, w jaki człowiek może poprzez zwykłe ludzkie życie dążyć do jedności w Trójcy Świętej „do uczestnictwa, w której przez łaskę jesteśmy powołani” (SC, nr 8.30)³, a także nad nauką papieża Franciszka dotyczącą powołania do świętości zawartą w dokumencie *Gaudete et exultate*. Temat ten też jest szczególnie ważny dla Polaków obchodzących 100-lecie odzyskania niepodległości.

W pracy ukazuję, że w Chrystusie wszystko jest święte, a chrześcijanin, przyjmując Boże powołanie i pozwalając Bogu na odnawianie Jego misterium w sobie, staje się kapłanem, żertwą i ofiarą przynoszącą siebie i świat Bogu (por. RH, nr 18)⁴. Poddaję analizie teksty źródłowe, dokumenty Kościoła i literaturę przedmiotu, a następnie dokonuję syntezy przeprowadzonych analiz. Załączona do pracy bibliografia zawiera spis literatury, z której korzystałam przy opracowaniu tematu. W opracowaniu, zarówno zagadnienia patriotyzmu, jak i funkcji cnoty miłości Ojczyzny w życiu chrześcijanina, posłużyłam się dostępną literaturą przedmiotu. Ze względu na interdyscyplinarny charakter pracy w artykule wykorzystałam zarówno pozycje naukowe z dziedziny duchowości, teologii dogmatycznej, jak i literatury z zakresu katolickiej nauki społecznej, psychologii, a także posiłkowałam się dokumentami Kościoła. W celu dokładniejszego opracowania tematu pracy skorzystałam z *Biblii*

² Naukę dotyczącą życia ośmiu błogosławionych komentuje też Jan Paweł II (zob. Jan Paweł II 2012, s. 197-201).

³ Mówimy tutaj o tzw. „duchowości inkarnacyjnej”. W jej centrum leży tajemnica wcielenia Chrystusa. Na mocy sakramentu chrztu wierzący jest powołany, by naśladować Syna Bożego, który poprzez kenozę wcielenia przyjął w sobie ciało człowieka, świat i ludzkość. W zależności od wybranej formy życia chrześcijanie mają „wcielać się”, czyli wchodzić w jego struktury im powierzone i całą swoją osobą służyć światu, by go pozyskać dla Boga i Ewangelii, by przemieniać doczesność i ukierunkowywać ją na Chrystusa, a samemu uświęcać się przez tę służbę (por. Nowak 2002, s. 352-354; zob. Jan Paweł II 1998, nr 10; por. SC, nr 8).

⁴ O życiu ludzkim rozumianym i przeżywanym jako żertwa miłości w zjednoczeniu z ofiarą Chrystusowego Krzyża pisałam w pracy magisterskiej (por. Wlazło 2010).

pierwszego Kościoła, tj. pierwszym i jedynym polskim przekładem Biblii zrealizowanym na podstawie najstarszych manuskryptów, które były w użyciu w czasach Jezusa i apostołów (*Biblia pierwszego Kościoła* 2017).

Świętość życia o. Rafała Kalinowskiego zaprezentowałam, posługując się materiałami źródłowymi pozostawionymi przez kapłana z Wadowic⁵. Artykuł został podzielony na dwie części. W pierwszej dokonałam analizy zagadnienia patriotyzmu jako znaczącego elementu chrześcijańskiego życia oraz drogi do świętości. W tym celu przedstawiłam najpierw wstępną charakterystykę pojęcia, a następnie ukazałam biblijną oraz teologiczną ocenę tego zjawiska. W drugiej części opisałam życie człowieka, XIX-wiecznego Polaka, Rafała Kalinowskiego, który całe swoje życie uczynił przestrzenią zjednoczenia z Bogiem. Przyszły święty patriotyzm uważa za obowiązek chrześcijanina i „całopalną ofiarę” złożoną z miłości ku Bogu. Fakt, że jest Polakiem, uważa za wolę Opatrzności i powołanie Boże. Patriotyzm jest więc dla niego kategorią religijną i posłaniem, które wypełnia z miłością i wiernością. Przez wcieleńnię Jezus Chrystus wszedł w ludzką historię i uczynił ją misterium zbawienia. Jak przypomina Jan Paweł II: „chrześcijaństwo jest religią zanurzoną w historii” (NMI, nr 5). Podział dotyczący dwóch zagadnień w obecnej pracy wynika z duchowego przeobrażenia, które dokonało się w omawianej tu postaci. Rafał od kolebki dziecięcej kocha Polskę, lecz początkowo patriotyzm traktuje w kategoriach wartości narodowej i spełnia go, zgodnie z duchem epoki, w „romantycznym uniesieniu”. Po doświadczeniu nawrócenia postrzega całą rzeczywistość, a więc również i swoją ziemską Ojczyznę, jako przestrzeń duchowej wędrówki do Ojczyzny niebieskiej. Zesłany na Sybir, jako uczestnik powstania styczniowego, jest już innym człowiekiem. Oddaje wszystkie swoje siły, by wiernie spełnić Bożą wolę. Pracuje na rzecz Polski przez pozytywistyczną „pracę u podstaw”. W tym samym duchu służy Ojczyźnie i Kościołowi po powrocie do kraju, już jako karmelita bosy.

Biblijno-teologiczne podłoże patriotyzmu

Chrześcijanin żyje na świecie, ale nie jest z tego świata (por. J 17,16). Jak uczy uczniów Chrystusa św. Paweł Apostoł w Liście do Rzymian: „Nie dostosowujcie się do tego świata, ale odmieniajcie się przez odnowę myśli, abyście rozpoznali, co jest wolą Boga, co dobre, co zjednuje, co doskonałe” (Rz 12,2). W obecnym zagadnieniu przedstawiłam jedną z płaszczyzn życia ludzkiego – zakorzenienie we własnej Ojczyźnie – jako wartość zarówno świecką i oby-

⁵ W obecnej pracy bazowano na następujących tekstach źródłowych Rafała Kalinowskiego: Kalinowski 1978a; Kalinowski 1978b; Kalinowski 1985; Kalinowski 2007; Kalinowski 1965.

watelską, jak i duchową. W tym celu najpierw zdefiniuję pojęcie patriotyzmu, a potem ukażę jego podstawy biblijne i teologiczne.

Klasyczna definicja określa patriotyzm⁶ jako postawę szacunku i umiłowania własnej Ojczyzny. Patriota bardziej niż własne dobro ceni dbałość o wielkość, cześć i dobre imię swego kraju. Dla dobra Ojczyzny ponosi trud codziennej pracy, a gdy trzeba, odda bez wahania swe zdrowie i życie. Patriota pieczołowicie kultywuje tradycje, kulturę, język polski oraz szacunek dla symboli narodowych.

Szukając biblijnych korzeni patriotyzmu, natrafiamy na przeszkodę. W całym Piśmie Świętym ani razu nie pada słowo „patriotyzm”, a i o „Ojczyźnie” mówi się niewiele. Żydzi Starego Testamentu inaczej pojmują patriotyzm. Kochają Ojczyznę, bo jest ona darem od Boga, ziemią obiecaną przez Boga Abrahamowi. Miłość do kraju wynikała więc w ich przypadku z miłości do Jahwe. Kiedy państwo Izrael traci autonomię, Żydzi oczekują Mesjasza politycznego, który przyniesie im wolność i królestwo Jahwe. W Nowym Testamencie wypełniają się obietnice Boże. Przychodzi Mesjasz, który przynosi odnowę życia religijnego i moralnego. Jego uczniowie są posyłani na cały świat, by wszystkie ludy i narody zjednoczyć w Chrystusowy Kościół. Ojczyzna ziemska – ziemia obiecana – staje się więc obrazem Ojczyzny Niebieskiej, życia wiecznego, które dziedziczą ci, którzy uwierzą i przyjmą chrzest w imię Jezusa Chrystusa (por. Mk 16,16)⁷.

Obowiązek pielęgnowania zdrowej skoncentrowanej antropologicznie miłości i służby Ojczyźnie przypomina Sobór Watykański II. W Konstytucji

⁶ Słowo „patriotyzm” pochodzi od łac. *patria*, gr. *patris* ‘ojczyzna’ (zob. Sienkiewicz 2007, s. 37); Polacy byli pierwszym narodem w Europie, który opracował koncepcję narodu jako jednostki odróżniającej go od plemienia, rasy, grupy językowej oraz państwa. W obliczu doświadczenia utraty państwowości pod zaborami idea narodu była jedyną ostoją polskiej tożsamości i niezależności. Początkowo, w XIX stuleciu patriotyzm polski nosił cechy ówczesnej epoki romantyzmu i charakteryzował się uczuciowym i zewnętrznym sposobem manifestacji miłości ku Ojczyźnie. Po klęsce zbrojnej Polski w powstaniu styczniowym (1863-1864) i licznych represjach ze strony caratu Polacy zmienili koncepcję patriotyzmu. Zamiast walki zbrojnej podejmowano na szeroką skalę pozytywistyczną „pracę u podstaw”. Głoszono hasła rozwoju gospodarczego, społecznego, kulturalnego, oświatowego całego społeczeństwa, co miało umożliwić przetrwanie i rozwój narodu. Filozofia XIX-wieczna ujmuje naród jako „substancję etyczną”. Naród to nie tylko grupa zasiedlająca wspólny teren geograficzny, połączona wspólną historią, kulturą, językiem i ciągłością rodową, lecz swoisty substrat i podstawa wszelkiej spójności przetrwania i rozwoju. Współczesny patriotyzm jest, od XIX wieku aż do dziś, na drodze rozumienia narodu w koncepcji antropologicznej. Kochać Ojczyznę, to znaczy z miłością pochylać się nad dobrem drugiego człowieka, rodaka i brata. Patriotyzm, który orientuje się tylko na strukturach społecznych i narodowych, a nie widzi konkretnego rodaka, szybko może przerodzić się w szukanie interesów politycznych, w walkę ideologiczną lub być zarzewiem nacjonalizmu czy kosmopolityzmu (zob. Sienkiewicz 2007, s. 35-54 por. Drożdż 2008, s. 159-167).

⁷ Temat biblijnych korzeni patriotyzmu porusza ks. Rosik (zob. Rosik 2008, s. 109-120; zob. także: Grabska 2002, s. 234-235).

Gaudium et spes czytamy nakaz: „obywatele winni pielęgnować wielkoduszną i wierną miłość do ojczyzny – jednak bez ciasnoty umysłu – tak mianowicie, aby równocześnie mieli na uwadze dobro całej rodziny ludzkiej, którą łączą różnorodne więzy występujące pomiędzy rasami, ludami i narodami” (GS, nr 75).

Katechizm Kościoła katolickiego odnosi patriotyzm do Dekalogu i przypomina wiernym, że na mocy IV przykazania są zobowiązani do czci, miłości i wdzięczności względem swej ojczyzny. Wypełniając gorliwe obowiązki stanu, mają oni współpracować z władzą świecką w działaniach na rzecz rozwoju dobra wspólnego. Jak czytamy w dokumencie: „miłość ojczyzny i służba dla niej wynikają z obowiązku wdzięczności i porządku miłości” (KKK, nr 2239; zob. GS, nr 74-75; ChL, nr 42). Chrześcijanie winni też podporządkować się władzy świeckiej, widząc w niej przedstawicieli Boga dla kierowania społeczeństwem. Posłuszeństwo to jest jednak zawieszane zawsze wtedy, gdy władza cywilna ustanawia prawa sprzeczne z chrześcijańską moralnością, Dekalogiem i Ewangelią (por. KKK, nr 2242; zob. GS, nr 74; por. KKNS 2005, nr 339; Jan Paweł II 1995, nr 73-74).

Temat patriotyzmu jest szczególnie bliski Janowi Pawłowi II. Był to papież, który żył Polską, tak zapamięta go świat, współtwórca Solidarności, człowiek głęboko zaangażowany w walkę polskich robotników o godność i wolność, czuwający duchowo nad tworzeniem się nowej wschodniej części Europy po obaleniu komunizmu. Nie mniejsza jest rola papieża w wolnej Polsce. Naucza Polaków zarówno podczas ośmiu pielgrzymek do Ojczyzny⁸, jak i spotkań z Polonią na wszystkich kontynentach czy też podczas pielgrzymek rodaków do Watykanu. Programem nauczania czyni papież naukę o chrzcie Polski i wszystkich konsekwencjach z tego faktu płynących. Chrzest Polski nie jest wydarzeniem historycznym, lecz rzeczywistością, w której musi partycypować na nowo każde pokolenie narodu (Jan Paweł II 1999a, s. 18-23). Przygotowuje rodaków do „bierzmowania narodu”, ponieważ Polacy, po zwycięstwie nad reżimem komunistycznym, mają być we współczesnej Europie świadkami Boga i antropologicznej wizji człowieczeństwa (Jan Paweł II 2002, nr 9, s. 20). Nauczanie patriotyczne papieża jest w całości mocno zakorzenione w historii Polski⁹. Patriotyzm opisuje jako cnotę miłości Ojczyzny i po-

⁸ Papież pielgrzymował do Ojczyzny w latach: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999, 2002. Duchowy przekaz nauczania papieskiego podczas pobytu w Ojczyźnie prezentuje ks. Nagórny (zob. Nagórny 2002, s. 191-204).

⁹ Z bogactwa nauczania papieża w tym aspekcie, ze względu na charakter niniejszej pracy, przytoczę tylko kilka wydarzeń związanych z historią Polski, które omawia Jan Paweł II, a więc: przywoływane już wydarzenie chrztu Polski, unię polsko-litewską z 1569 r., panowanie dynastii jagiellońskiej, ślubu króla Jana Kazimierza z 1656 r., Konstytucję 3 maja (zob. Jan Paweł II 1999b, s. 381; Jan Paweł II 1999c, s. 439).

wtarza słowa Norwida o miłości Ojczyzny: „wielki – zbiorowy – Obowiązek, obowiązujący Ojczyznę dla człowieka i człowieka dla Ojczyzny” (Jan Paweł II 1999b, s. 303). Jako wzorce dojrzałej postawy patriotycznej stawia przed rodakami przykłady świętych oddanych do reszty Bogu, Kościołowi, Ojczyźnie i człowiekowi¹⁰.

Nauczanie Kościoła w Polsce na temat miłości do Ojczyzny podejmowane jest współcześnie zarówno w łonie Episkopatu Polski, jak i w słowie głoszonym przez poszczególnych biskupów i kapłanów. Szczególną rolę w uczeniu Polaków patriotyzmu odgrywa postać Sługi Bożego kard. Stefana Wyszyńskiego, który zasłynął z niezmordowanej walki o dobro Ojczyzny, ale i o dobro konkretnego człowieka, członka narodu uciskanego przez niegodziwy system totalitarny.

Prymas Wyszyński przez rodaków nazywany jest „Ojcem narodu”. Patriotyzm dla kardynała to obowiązek chrześcijanina i Polaka. Wzywa rodaków słowami: „dla nas po Bogu, największa miłość to Polska! Musimy po Bogu dochować wierności przede wszystkim naszej Ojczyźnie i narodowej kulturze polskiej” (Wyszyński 1987, s. 30). „Miłość Ojczyzny jest także prawem Bożym, a nas, Polaków, szczególnie obowiązuje” (Wyszyński 2001, s. 10). Troska o dobro Polski i godność człowieka sponiewieranego przez komunistyczny totalitaryzm to charakterystyczne cechy jego duszpasterskiej posługi. Pragnie złożyć z siebie samego ofiarę, która „okupi winę narodu i osłoni rodaków przed odpowiedzialnością, przed bólem i męką” (Wyszyński 1989, s. 64). Żarliwie wzywa naród do dokonywania rachunku sumienia zbiorowego i sumienia obywatelskiego oraz do powszechnej spowiedzi narodu (Wyszyński 1989, s. 46-49). Broni polskiej kultury¹¹. Kultywuje pamięć historii Polski oraz Kościoła w Polsce¹². Wskazuje przykład świętych patriotów Polaków (Wyszyński 1989, s. 155-177). Wspomaga nielegalne „latające uniwersytety” oraz wyższe uczelnie. Jest inicjatorem Tygodni Kultury Chrześcijańskiej. Broni polskiej wsi oraz rolników (Wyszyński 1989, s. 71-74). Wzywa do wzajemnej służby oraz do wspólnej pracy na rzecz Ojczyzny (Wyszyński 1989, s. 14, 65-66, 69). Taki patriotyzm jest, według prymasa, niekiedy bar-

¹⁰ Ukazanie w tej pracy całego „skarbcza świętości polskiej”, który przywołuje Jan Paweł II w nauczaniu skierowanym do rodaków, jest niemożliwe. W grupie przywoływanych przez papieża wzorców patriotyzmu są m.in. św. Jadwiga Śląska, św. Jadwiga Królowa, św. Brat Albert, św. Rafał Kalinowski (zob. Jan Paweł II 1999b, s. 302-304; Jan Paweł II 1999c, s. 393-398; Jan Paweł II 2007a, s. 77-88).

¹¹ „Bodajże najważniejszą w tej chwili jest w Polsce obrona kultury narodowej, ojczyściej, chrześcijańskiej, niż jakikolwiek inny program” (Wyszyński 1989, s. 50-52).

¹² Prymas pisze: „Naród bez przeszłości jest godny współczucia [...] jest narodem niewolniczym [...] to naród renegatów! Taki naród skazuje się dobrowolnie na śmierć, podcina korzenie własnego istnienia” (Wyszyński 1989, s. 40; por. Wyszyński 1989, s. 18. 35-38; zob. Wyszyński 1989, s. 35-36); o znaczeniu obchodów 1000-lecia chrztu Polski (zob. Wyszyński 1989, s. 123-130).

dziej owocniejszy niż oddanie życia za ukochaną Matkę Polskę (Wyszyński 1989, s. 9, 20). Prymas potwierdza nauczanie swoim życiem. Wierny do końca Kościołowi i Ojczyźnie trzy lata spędza w więzieniu internowany przez władze komunistyczne. W niewoli modli się za rodaków, pisze swoje największe dzieła duchowe i przygotowuje tekst *Jasnogórskich ślubów narodu*. Po wyjściu na wolność przygotowuje Polaków do uczczenia milenium chrztu Polski (por. Miszczuk 2008, s. 250-262).

Patriotyczna postawa Rafała Kalinowskiego jako element drogi do świętości

Ukazane powyżej tło biblijno-teologiczne postawy patriotycznej chrześcijanina nie jest abstraktem i wymaganiem niemożliwym do spełnienia dla człowieka i chrześcijanina. Tezę tę udowodnię, przedstawiając teraz postać św. Rafała Kalinowskiego. Święty z Wadowic jest przykładem, jak wzrastanie w coraz dojrzalszym patriotyzmie może nie tylko doskonalić człowieka, ale i być drogą ku świętości¹³.

Pierwszy etap rozwoju postawy patriotycznej Józefa jest bardzo burzliwy, ale doprowadzi go do głębszego zrozumienia zarówno tego, czym jest miłość do Ojczyzny, jak i tego, że to ciężka praca „u podstaw”, a nie uczucia, są dźwignią miłości patrioty (Chmielewski 2009, s. 34-39).

Józef dorasta w atmosferze romantycznej miłości ku Ojczyźnie zniewolonej pod rządami zaborców. Podczas nauki w Instytucie Szlacheckim w Wilnie czynnie uczestniczy w formacji patriotycznej. Wraz z kolegami czyta poezję Adama Mickiewicza oraz dostępne książki historyczne traktujące o Polsce. Sytuacja zewnętrzna budzi w uczniach opór i chęć walki z caratem. Internat i szkoła sąsiadują z poddominikańskim klasztorem zamienionym przez Rosjan w więzienie polityczne. Młodzież często też widzi publiczne „sądy” na rynku i wywózki na Sybir. „Oddychało się niewolniczością”, pisze o tym czasie Józef już z Karmelu (Gil 2002, s. 21).

Po ukończeniu szkoły wileńskiej Józef próbuje studiować agronomię, lecz ostatecznie wstępuje do rosyjskiej armii. Chce w ten sposób zdobyć wiedzę i doświadczenie oraz przygotować się do lepszej służby Ojczyźnie w sytuacji złagodzenia reżimu przez carat. Jako uczeń Mikołajewskiej Akademii Wojennej, a potem adiunkt tej szkoły, angażuje się w kółka patriotyczne. Przeniesiony do twierdzy w Brześciu Litewskim, w stopniu oficera armii rosyjskiej,

¹³ Droga rozwoju rozumienia patriotyzmu przez świętego pozytywnie koreluje z opisywaną przeze mnie wcześniej tendencją rozwoju patriotyzmu w Polsce. W tym kluczu zaprezentuję patriotyzm Postaci – por. przypis nr 6.

przeżywa podczas trzyletniego tam pobytu wewnętrzny dramat. Zdaje sobie coraz bardziej sprawę z faktu, że służba wojskowa u zaborcy, który ciemieży jego naród, jest nie do pogodzenia z wpojonymi mu od dzieciństwa postawami patriotycznymi. Przekonanie to potęgują doświadczenia z pojedynczych wyjazdów do Warszawy, gdzie styka się z licznymi głośnymi manifestacjami uczuć patriotycznych przez Polaków. Kobiety noszą tam czarne stroje na znak żałoby narodowej, a na ulicach śpiewa się pieśni o tematyce patriotycznej. „Wjeżdżałem do niej jak do świątyni ofiarnej”, napisze o tym w liście do rodziny (Kalinowski 1978a, s. 76). Obserwuje też manifestacje rodaków w 1861 roku podczas nabożeństwa żałobnego po śmierci księcia Adama Czartoryskiego, przywódcy polskiej emigracji.

Okres brzeski to czas, w którym Józef doświadcza powolnej, ale wyraźnej zmiany w rozumieniu patriotyzmu. Ostro krytykuje współrodaków za uczuciowe manifestacje w Warszawie, a młodzieży odradza udział w tworzonych potajemnie strukturach wojskowych przygotowujących przyszłe powstanie styczniowe. O miłości do Polski pisze: „nie krwi, której do zbytku się przelało na niwach Polski – ale potu ona potrzebuje! Na nieszczęście kraju młodzież tego zrozumieć nie chce” (Kalinowski 1978a, s. 101-102). Jest przeciwny powstaniu, ponieważ sądzi, że żaden kraj nie przyjdzie Polsce z pomocą, a powstańców czeka klęska i olbrzymie represje. Kiedy jednak powstanie wybuchła, Józef wie, że nie może walczyć przeciwko rodakom i odchodzi z carskiej armii. Obserwuje zaangażowanie Polaków, którzy cali są oddani sprawie powstania. „Prawdziwe to całopalenie” (Kalinowski 2007, s. 67), powie. Patriotyzm to dla niego „sprawa Boża” i obowiązek chrześcijanina (zob. Zawada 2002, s. 95). Miłość do Ojczyzny to całopalna ofiara z własnego życia. Składa siebie jako „żertwę miłości” i w wierze łączy tę ofiarę z męką Chrystusa (por. Gogoła 2007, s. 275-295). Dołącza się do tych, którzy „w ten buchający ogień na spalenie się rzucili” (Kalinowski 2007, s. 69). Przyjmuje stanowisko naczelnika Wydziału Wojny w Wydziale Wykonawczym Litwy. Zdradzony, zostaje aresztowany 25 marca 1863 roku, jako groźny wróg armii carskiej. Romantyczny idealizm towarzyszy mu nadal, ponieważ na procesie sądowym nie tylko rezygnuje z podsuwanych mu przez sędziego okoliczności łagodzących, ale też sam przyznaje się do udziału w powstaniu. Zasądzony mu wyrok śmierci zostaje jednak, dzięki staraniom wpływowej rodziny, zamieniony na karę 10 lat zsyłki na Syberię (por. Kalinowski 1985, s. 404-405).

Powstanie styczniowe jest dla Józefa momentem przejściowym zarówno w dojrzałym rozumieniu patriotyzmu, jak i drogi duchowej. Jan Paweł II tak mówi w 1966 roku przy grobie Sługi Bożego o. Rafała:

Ta wielkość jego ludzka, patriotyczna, ta gotowość na śmierć z miłości ojczyzny płynęła najgłębszym chrześcijańskim nurtem, że taką miłość ojczyzny, własnego

narodu, dyktowała nadprzyrodzona miłość Boga, że światło i pobudkę do tej miłości i ofiary czerpał z Ewangelii [...] Ojczyznę ziemską ukochał tak, że dla jej sprawy wybrał śmierć (zob. Jan Paweł II 2007b, s. 53-66).

A podczas homilii beatyfikacyjnej w 1983 roku powtórzył: „Powstanie styczniowe było dla Józefa Kalinowskiego i Adama Chmielowskiego etapem na drodze do świętości, która jest heroizmem całego życia” (Jan Paweł II 2007a, s. 77-88).

Udział w powstaniu styczniowym jest jednak tylko końcowym momentem pierwszego etapu rozwoju dojrzałości patriotycznej Józefa Korzeniowskiego. Kolejny etap tego rozwoju to czas pobytu na zesłaniu syberyjskim. Tu przyszły święty przechodzi od postawy romantycznego idealizmu do szeroko rozumianej pozytywistycznej „pracy u podstaw”. Zwykłą codzienną pracę z miłości ku Polsce traktuje jako wyraz „męczeństwa miłości”¹⁴. Chce służyć Ojczyźnie przez troskę o jej przyszłość – obecne na Syberii zesłane rodziny, dzieci, młodzież. Podejmuje się wolontariackiej pracy nauczyciela wśród dzieci. Uczy katechizmu, objaśnia Pismo Święte i przygotowuje do przyjęcia sakramentów. Prowadzi też lekcje matematyki, łaciny, języka francuskiego i angielskiego. Przygotowuje uczniów do egzaminów. Sprowadza dla młodzieży książki z Warszawy. Jest głęboko przekonany, że rozwój oświaty na Syberii przyczyni się do rozwoju moralnego współrodaków¹⁵. Stan deprywacji intelektualnej i religijnej Polaków określa gorzkimi słowami: „poziom życia umysłowego i naukowego jest niezmiernie niski, można więc całkiem zapomnieć to, co się umiało i zostać przy abecadle i czterech działaniach” (Kalinowski 1978b, s. 86). Ubolewa nad losem młodzieży pozbawionej ideałów i skazanej, w sytuacji skrajnego bezrobocia obszaru, na bezczynność (por. Kalinowski 1978b, s. 132).

W szczególnie sposób Józef zajmuje się pomocą rodzinom zesłanym na Syberię. Jest przekonany, że rodzina jest zarówno naturalnym czynnikiem wspierającym przetrwanie i rozwój psychiczny i emocjonalny rodaków, jak i ważnym spoiwem życia narodowego. Podkreśla wagę kultywowania narodowych tradycji i pamięci narodowej, przechowywanych z pokolenia na po-

¹⁴ „Trzeba brać życie takim, jakie je Bóg daje, więc z dobrą myślą naprzód się posuwać [...]. Wprawdzie jest to rodzaj męczeństwa, ale męczennicy z radością je przyjmowali” (R. Kalinowski 1965, s. 158).

¹⁵ W liście z Syberii pisze: „Przypatrując się bliżej ludziom, powoli dochodzę do tego przekonania, że jeśli przyczyną upadku z jednej strony jest zepsucie serca, to z drugiej wiele jest uchybień płynących jedynie ze spaczenia umysłu, spaczenia wspólnego nam wszystkim dzieciom i dziedzicom skażonej natury naszego praojca Adama” (Kalinowski 1978b, s. 81-82); na temat wpływu edukacji na rozwój moralny społeczeństwa pisze jeszcze w innych miejscach (zob. Kalinowski 1978a, s. 154-155; por. Fudala 2009, s. 82-84). Na temat zaangażowania Józefa w edukację dzieci (zob. Kalinowski 2007, s. 100).

kolenie. Patriotyzm wzrasta w zdrowej rodzinie przez „konserwatyzm”, czyli „poszanowanie pamiątek, nagromadzenie nowych, widoczny węzeł przeszłości z terażniejszością” (Kalinowski 1978b, s. 46). Docenia i dowartościowuje rolę kobiet w odpowiedzialnym i patriotycznym wychowywaniu swych dzieci na zesłaniu (por. Kalinowski 1978b, s. 190). Tęskni za Ojczyzną i w listach często prosi o wysłanie mu jakichkolwiek drobnych pamiątek, które by mu przypominały kraj, który bardzo kocha (zob. Kalinowski 1978b, s. 200). W listach do rodziny prosi także o pieniądze, które potem rozdaje najbardziej potrzebującym współzesłańcom (zob. Frączek 2004, s. 16-18). Z oddaniem służy pomocą osobom starszym i chorym (zob. Frączek 2004, s. 38-39).

Tuż przed końcem swego zesłania z bólem kreśli dramatyczny obraz społeczeństwa, w którym dane mu było pracować.

Kraj tak wygląda, jakby zeń duszę wydarto, zgnilizną dotknięty i robactwo już go toczyć zaczęło. [...] Rozprężenie nie tylko towarzyskie, to już w części istnieje, ale także i domowe, daleko groźniejsze. Dla jedności potrzebne koniecznie ognisko, do którego by jednostki zmierzały; zamęt pojęć religijnych, wprowadzonych do kraju Reformacją, już wydał swoje skutki polityczne i społeczne, a w części się odezwał w życiu rodzinnym. [...] Dzisiaj jeszcze to się daje przewidzieć, bo młode pokolenie skrępowane starym, broniącym tradycji (Kalinowski 1978b, s. 50-51).

Józef wraca z zesłania w roku 1874 i próbuje znaleźć swoje miejsce w Ojczyźnie i Kościele polskim. Rozpoczyna się nowy okres jego życia. Ten trzeci i ostatni etap jego życia to czas pogłębiania i swoistego owocowania żarliwej miłości Ojczyzny, którą od dziecka aż do śmierci pogłębiał święty z Wadowic.

Józef od wielu lat pragnie wstąpić do zakonu. Czas zsyłki nazywa „syberyjskim seminarium” (zob. Gil 2002, s. 26-28). Zanim jednak wstąpi do Karmelu, przez dwa lata pracuje w Paryżu jako wychowawca księcia Adama Czartoryskiego. Ten czas, nazywany przez Józefa „dobrowolnym tułactwem” (por. Frączek 2004, s. 57), kończy się w 1877 roku, gdy wstępuje on do karmelu. We wspólnocie Józef otrzymuje imię zakonne: Rafał od św. Józefa.

W zakonie o. Rafał podejmuje się dzieła reformy męskiej gałęzi karmelu. Jego wzrok sięga jednak daleko szerzej niż dobro własnej wspólnoty klasztornej. Angażuje się w utworzenie fundacji – nowego domu dla kandydatów do zakonu w Czernej – co motywuje szansą polepszenia dobra Ojczyzny, w której przyszli zakonnicy będą posługiwać Bogu i ludziom (zob. Kalinowski 1985, s. 69).

Posługa duszpasterska o. Rafała w klasztorze wadowickim jest także przykładem patriotycznego zatroskania o rodaków. „Męczennik konfesjonału” (Zawada 2002, s. 97) włącza się w życie parafii i poszczególnych ludzi, ceniąc

ową posługę bardziej niż wierność osamotnieniu i klauzurze¹⁶. Trafnie uważa źródło demoralizacji – żydowskich handlarzy sprzedających zakazane i niemoralne książki oraz prowadzących „domy szynkowe”, znane z prostytucji i pijaństwa. Dostrzega też proceder wywożenia na Śląsk i do Niemiec młodych kobiet i dziewcząt do domów publicznych, pod pozorem zapewnienia im pracy zarobkowej. Apeluje o pomoc najpierw u burmistrza Wadowic, potem zaś prosi o pomoc i interwencję kurię biskupią w Krakowie (Kalinowski 1985, s. 360, 363). Ten, który doświadczył niewoli fizycznej podczas zsyłki na Syberię, wie dobrze, że nędza moralna i grzech jest daleko wyższą formą zniewolenia człowieka niż fizyczne kajdany. Cierpi, widząc Ojczyznę i rodaków w takim położeniu i ofiarowuje w tej intencji swoje modlitwy i codzienne cierpienia. Swoją patriotyzm przeżywa z Chrystusem. Jest to droga świętości i miłości Boga i bliźniego (Chmielewski 2009, s. 50-51).

Wydaje się, że w zakończeniu niniejszego opracowania uzasadniony jest powrót do problemu postawionego we wstępie rozprawy.

Czym jest patriotyzm? Czy ofiarna miłość Ojczyzny i narodu może być elementem drogi zjednoczenia z Bogiem?

W artykule dokonałam trójczłonowej analizy zagadnienia. We wstępie zaprezentowałam krótką charakterystykę zjawiska *świętości* oraz sposobu partycypowania człowieka w życiu Tego, „który pierwszy nas umiłował” (1 J 4,19), w dynamice Jego śmierci i zmartwychwstania (por. DC, nr 13). Po drugie, ukazałam patriotyzm, najpierw jako zjawisko sfery świeckiej, a następnie jako jedną z form „duchowości inkarnacyjnej” i jako takie będące przestrzenią, w której człowiek składając się Bogu w ofierze jako żertwa miłości, staje się „Jego dodatkowym Człowieczeństwem”. Jak przypomina papież Benedykt XVI: „Chrystus umarł za wszystkich. Życ dla Niego to znaczy pozwolić się włączyć w Jego «być dla»” (por. SS, nr 28). Po trzecie, na podstawie powyższej analizy ukazałam życie Rafała Kalinowskiego jako przykład człowieka, który zrozumiał nadprzyrodzony sens cnoty miłości Ojczyzny, „stał się chlebem łamanym dla innych”, bo patrząc na drugiego człowieka „z perspektywy Jezusa Chrystusa” włączył swoją miłość do narodu w duchowy akt „ofiary miłości” darowanej wraz z Chrystusem, „który cierpiał z nieskończoną miłością” (SS, nr 37) za zbawienie świata (zob. DC nr, 18).

¹⁶ Do przełożonych pisał: „Wobec przepaści zepsucia miejscowego, członkowie zgromadzenia poczuwają się nieraz przez miłość bliźniego zobowiązani i jakby przymuszeni do nawiązania bezpośrednich kontaktów z osobami świeckimi, nadając w ten sposób zgromadzeniu oblicze misyjne, zamiast cech zakonu klauzurowego” (Kalinowski 1985, s. 421).

Podsumowaniem tej pracy niech będą słowa błogosławionej Marceliny Darowskiej, dziewiętnastowiecznej polskiej mistyczki: „nie przyszliśmy na świat Polakami przypadkiem, bez myśli Bożej; ten kraj nasz, ta nasza ziemia, jest nam wołą Pana naszego na miejsce pracy i zasługi; na niej, z tej Najświętszej [woli] Boga mamy do spełnienia zadanie, ona ma nam być drogą do zbawienia” (Chmielewski 2009, s. 34). Powyższa myśl koresponduje z tematem przedstawionego artykułu, a życie Rafała Kalinowskiego jest jej potwierdzeniem.

Świadectwo radykalizmu życia Rafała Kalinowskiego, jego wierność woli Bożej i posłuszne przyjmowanie wyroków Opatrzności z niewzruszoną ufnością, jest dla chrześcijan wzorem podejmowania swojego powołania jako zjednoczenia z Bogiem (por. SS, nr 35). Święty uczy nas, że oddanie Bogu swojego życia i pozwolenie Mu na odnawianie w nas Jego misterium jest drogą prawdziwej wolności i duchowego szczęścia (zob. RH, nr 21; por. Hadryś 2017, s. 44-58).

Na koniec chcę zaznaczyć, że ze względu na charakter pracy niemożliwe wydaje mi się dogłębnie omówienie zagadnienia. Otwartą kwestią pozostają pytania i możliwości dalszych perspektyw badawczych, które dostrzegłam podczas opracowywania obecnego zagadnienia. Tematem wartym uwagi byłoby studium analityczne dokumentów Kościoła i literatury przedmiotu, a następnie ich syntezy oraz porównania ukazujące możliwość wcielania w życie patriotyzmu w różnych formach życia chrześcijańskiego, w tym osoby świeckiej, osoby życia konsekrowanego oraz patriotyzmu w duchowości kapłańskiej.

Jeszcze inną propozycją jest pochylenie się nad wynikami różnorodnych badań socjologiczno-psychologicznych w zakresie poziomu patriotycznej postawy Polaków, a zwłaszcza młodzieży. W tym miejscu nie sposób omawiać poszczególnych badań (zob. Światowy Związek Żołnierzy AK red. 2008; por. Zemło 2009, s. 597-609; Głoskowska-Sołdatow 2009, s. 610-616; Grzeńska-Żach 2009, s. 624-625). Trzeba jednak stwierdzić, że teza o zaniku patriotyzmu u młodych, jest stereotypem. Młodzi kochają Polskę i chcą świętować narodowe rocznice, a nie czynią tego tylko dlatego, że nie znajdują dla siebie odpowiedniej oferty. Mając taką wiedzę, teolog powinien dążyć do zmiany języka i przekazu, by być lepiej zrozumianym i słyszany. Pomocne, moim zdaniem, byłoby przeprowadzenie badań psychologicznych dotyczących tego, jaka istotna korelacja istnieje między dojrzałością patriotyczną a dojrzałością osobowościową oraz między obiema tymi zmiennymi a dojrzałością duchową człowieka, a także ustalenie, jakie czynniki dojrzałego patriotyzmu – w kontinuum od najbardziej istotnych do neutralnych – mogą wpływać na dojrzałość osobowościową i dojrzałość religijną człowieka. Oczywiście najpierw trzeba by wyłonić owe czynniki patriotyzmu, które w znaczny sposób oddziałują na

rozwój osobowy istoty ludzkiej oraz wzrostu jego dojrzałości duchowej¹⁷. Skoro „człowiek [...] rzeczywisty, konkretny i historyczny [...] jest pierwszą drogą po której winien kroczyć Kościół w wypełnianiu swojego posłannictwa” (RH nr 14.75), to Kościół powinien podążać za człowiekiem, wsłuchiwać się w jego potrzeby i starać się mówić do człowieka w sposób dla niego zrozumiały. Pomocą ku temu jest dialog teologii z naukami społecznymi, „by lepiej wcielać w rozmaite i stale się zmieniające konteksty społeczne, gospodarcze i polityczne jedyną prawdę o człowieku”¹⁸ i prowadzić go do Chrystusa rozumianego jako serce i centrum zbawczego misterium zbawienia człowieka. Jak bowiem przypomina papież Benedykt XVI: „To nie nauka odkupuje człowieka. Człowiek zostaje odkupiony przez miłość” (Benedykt XVI 2007, nr 26) Boga Ojca przez Syna w jedności Ducha Świętego.

PATRIOTISM AS ONE OF THE PATHS TO HOLINESS BASED ON THE LIFE AND SCRIPTURES OF SAINT RAFAŁ KALINOWSKI

SUMMARY

The paper Patriotism as one of the paths to holiness based on the life and scriptures of Saint Rafał Kalinowski presents the thesis that Christians are called to life according to the Gospel in all dimensions of their existence and that growing up in God, they also grow as human beings. The above statement is confronted with the latest Apostolic Exhortation of Pope Francis *Gaudete et exultate*, in which the Holy Father invites every man to live in holiness more human and more alive, i.e. to live simple and ordinary life with love to God and neighbour. Based on the life and scriptures of Saint Rafał Kalinowski it was presented how this man, initially full of romantic excitement and brought up in a patriotic family, experienced the conversion and from

¹⁷ Podobnym zagadnieniem autorka artykułu zajmowała się w pracy magisterskiej obronionej na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w 2014 r. pt. *Dojrzałość religijna a wybrane elementy integralnego rozwoju człowieka*. W tej badała związek między dojrzałością religijną osoby ludzkiej a jej dojrzałością psychiczną (osobowościową), rozwojem społecznym i stanem zdrowia fizycznego (zob. Włazło 2014).

¹⁸ Jan Paweł II 2000, nr 59. Na temat potrzeby dialogu teologii z naukami społecznymi czytamy w liście z okazji otwarcia Papieskiej Akademii Nauk Społecznych – zob. Jan Paweł II, *Motu proprio Socialium scientiarum investigationes*, list apostolski, 1 stycznia 1994: „Poszukiwania w dziedzinie nauk społecznych mogą się skutecznie przyczyniać do polepszenia stosunków między ludźmi, czego dowodzą korzystne przemiany, jakie dokonały się w różnych sferach życia społecznego zwłaszcza w obecnych stuleciu, zbliżającym się już ku końcowi. Dlatego Kościół troszczący się nieustannie o prawdziwe dobro człowieka, coraz żywiej interesuje się tą dziedziną badań naukowych i pragnie czerpać z niej konkretne wskazania, aby z ich pomocą wypełniać swoją misję nauczania” (cyt. za: *Kompendium katolickiej nauki społecznej*, nr 78).

the understanding of patriotism as a secular and civic value, he opened himself to the experience of patriotism both as a religious virtue and as a way in which he seeks to unite with God saving people of all centuries.

Keywords: patriotism; holiness; universality; secularity; virtue; priesthood

Słowa kluczowe: patriotyzm; świętość; uniwersalność; świeckość; cnota; kapłaństwo

BIBLIOGRAFIA

- Balthasar H.U. von. (1991), *W pełni wiary*, Kraków.
- Benedykt XVI (2006), Encyklika *Deus caritas est*, Wrocław.
- Benedykt XVI (2007a), Adhortacja apostolska *Sacramentum caritatis*, Wrocław.
- Benedykt XVI (2007b), Encyklika *Spe salvi*, Wrocław.
- Biblia Pierwszego Kościoła* (2017), tłum. R. Popowski, Warszawa.
- Chmielewski M. (2009), *Zaangażowanie patriotyczne św. Rafała Kalinowskiego*, w: *Święty Rafał Kalinowski – w służbie Bogu i Ojczyźnie w stulecie śmierci (1907-2007). Materiały z sympozjum. Katolicki Uniwersytet Lubelski 26 października 2007*, red. S. Fudala, Kraków, s. 31-51.
- Drożdż B. (2008), *Společna cnota patriotyzmu – między patriotyzmem a kosmopolityzmem (Studium pojęciowe)*, w: *Jan Paweł II nauczycielem patriotyzmu*, red. A. Bałucha, Świdnica, s. 159-167.
- Franciszek (2018), *Gaudete et exsultate*, Wrocław.
- Frączek T. (2004), *Święty Rafał Kalinowski. Patron Sybiraków*, Gdańsk.
- Fudala S. (2009), *Model wychowania w ujęciu św. Rafała Kalinowskiego na tle nurtów w wychowaniu XIX wieku*, w: *Święty Rafał Kalinowski – w służbie Bogu i Ojczyźnie w stulecie śmierci (1907-2007). Materiały z sympozjum. Katolicki Uniwersytet Lubelski 26 października 2007*, red. S. Fudala, Kraków, s. 71-94.
- Garrigou-Lagrange R. (2001), *Trzy okresy życia wewnętrznego*, tłum. T. Landy, Niepokalanów.
- Gil H.C. (2002), *Wpływ środowiska życia na duchowość świętego Rafała Kalinowskiego*, w: „*Powołani do świętości*”. IV Karmelitański Tydzień Duchowości ze świętym Rafałem Kalinowskim, red. J.W. Gogola, Kraków, s. 13-38.
- Głowska-Sołdatow M. (2009), *Patriotyzm w tekstach dla dzieci w młodszym wieku szkolnym – wybrane konteksty*, w: *Patriotyzm a wychowanie*, red. E.J. Kryńska, Białystok, s. 610-616.
- Grzebińska-Zach B. (2009), *Patriotyzm w opinii młodzieży gimnazjalnej – komunikat z badań*, w: *Patriotyzm a wychowanie*, red. E.J. Kryńska, Białystok, s. 624-625.
- Gogola J.W. (2007), *Droga duchowa świętego Rafała Kalinowskiego*, w: *Mistycy i mistyka Karmelu*, red. J.W. Gogola, Kraków, s. 275-295.
- Gogola J.W. (2009), *Teologia komunii z Bogiem*, Kraków.
- Grabska S. (2002), *Polska – moja Ojczyzna*, w: *Z Karolem Wojtyłą myśląc Ojczyzna*, red. W. Chudy, Lublin, s. 230-237.
- Hadryś J. (2017), *Dynamika chrześcijańskiego życia duchowego*, Poznań.
- Jan Paweł II (1994), Encyklika *Redemptor hominis*, Wrocław.
- Jan Paweł II (1995), Encyklika *Evangelium vitae*, Wrocław.
- Jan Paweł II (1998), Encyklika *Dominum et vivificantem*, Wrocław.
- Jan Paweł II (1999), Adhortacja apostolska *Christifideles laici*, Wrocław.
- Jan Paweł II (1999a), *Drogowskazy dla Polaków Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków.

- Jan Paweł II (1999b), *Drogowskazy dla Polaków Jana Pawła II*, t. 2, Kraków.
- Jan Paweł II (1999c), *Drogowskazy dla Polaków Jana Pawła II*, t. 3, Kraków.
- Jan Paweł II (2000), Encyklika *Centesimus annus*, Wrocław.
- Jan Paweł II (2001), List apostolski *Novo millennio ineunte*, Wrocław.
- Jan Paweł II (2002), *Bądźmy świadkami miłosierdzia. Homilia podczas Mszy św. Beatyfikacyjnej na Błoniach, Kraków 18.VIII 2002*, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. (23) nr 9, s. 20.
- Jan Paweł II (2007a), *Byli mocni wiarą, nadzieją i miłością. Homilia wygłoszona 22 czerwca 1983 r. w czasie Mszy św. Beatyfikacyjnej o. Rafała Kalinowskiego i Brata Alberta – Adama Chmielewskiego na Błoniach krakowskich*, w: *Oddał życie z miłości. Rafał Kalinowski – Święty z Miasta Papiesskiego w wypowiedziach sługi Bożego Jana Pawła II*, red. S.T. Praškiewicz, Wadowice, s. 77-88.
- Jan Paweł II (2007b), *Człowiek oddany Bogu. Kazanie wygłoszone 15 listopada 1966 r. w Czernej, przy grobie Sługi Bożego Rafała Kalinowskiego*, w: *Oddał życie z miłości. Rafał Kalinowski – Święty z Miasta Papiesskiego w wypowiedziach Sługi Bożego Jana Pawła II*, red. S.T. Praškiewicz, Wadowice, s. 53-66.
- Jan Paweł II (2005), *Motu proprio Socialium scienarium investigationes*, list apostolski, 1 stycznia 1994, w: *Kompendium katolickiej nauki społecznej*, Kielce, nr 78.
- Jan Paweł II (2012), *Żywot Jezusa*, Kraków.
- Kalinowski R. (1965), *Wspomnienia (1835-1877)*, Lublin.
- Kalinowski J. (1978a), *Listy*, t. 1, cz. 1 (1856-1872), Lublin.
- Kalinowski J. (1978b), *Listy*, t. 1, cz. 2 (1873-1877), Lublin.
- Kalinowski J. (1985), *Listy*, t. 2, cz. 1 (1878-1899), Kraków.
- Kalinowski R. (2007), *Kartki z księgi mojego życia*, Kraków.
- Katechizm Kościoła katolickiego* (2002), Poznań.
- Kompendium katolickiej nauki społecznej* (2005), Kielce.
- Miszczuk J. (2008), *Polska nasz wspólny dom. Rozważania w katolickim radiu Podlasie*, Warszawa.
- Nagórny J. (2002), *Moja Ojczyzna – Ojczyzna Jana Pawła II*, w: *Z Karolem Wojtyłą myśląc Ojczyzna*, red. W. Chudy, Lublin, s. 191-204.
- Nowak A.J. (2002), *Inkarnacyjna duchowość*, w: *Leksykon duchowości katolickiej*, red. M. Chmielewski, Lublin–Kraków, s. 352-354.
- Rosik M. (2008), *Biblijne inspiracje patriotyzmu Jana Pawła II*, w: *Jan Paweł II nauczycielem patriotyzmu*, red. W. Chudy, Świdnica, s. 109-120.
- Sienkiewicz E. (2007), *Godność człowieka i narodu u podstaw współczesnego patriotyzmu polskiego*, w: *Dociekając prawdy o naszej tożsamości. Godność człowieka i narodu u podstaw współczesnego patriotyzmu polskiego*, red. B. Bardziejewski, Poznań, s. 35-54.
- Sobór Watykański II (2002), *Konstytucja dogmatyczna o Kościele w świecie współczesnym Gaudium et spes*, w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań.
- Sobór Watykański II (2002), *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen gentium* w: *Sobór Watykański II, Konstytucje, dekryty, deklaracje*, Poznań.
- Świerzawski W. (2006), *Niech mi się stanie. Listy o celu i sensie życia poświęconego Bogu w instytucie świeckim*, Sandomierz.
- Wlazło S. (2010), *Kenoza Chrystusa w życiu osób świeckich na przykładzie Marty Robin w świetle literatury przedmiotu*, Poznań.
- Wlazło S. (2014), *Dojrzałość religijna a wybrane elementy integralnego rozwoju człowieka*, Poznań.
- Wyszyński S. (1989), *Jedna jest Polska. Wybór z przemówień i kazań*, Warszawa.
- Wyszyński S. (2001), *Czas to miłość. Myśli Kard. Stefana Wyszyńskiego*, t. 6: *Ojczyzna*, Gniezno.
- Zawada M. (2002), *Rozumienie i umiłowanie Kościoła w pismach św. Rafała Kalinowskiego*, w: *„Powołani do świętości”. IV Karmelitański Tydzień Duchowości ze świętym Rafałem Kalinowskim*, red. J.W. Gogola, Kraków, s. 89-118.

- Zemło M. (2009), *Patriotyzm młodzieży szkolnej z perspektywy socjologicznej*, w: *Patriotyzm a wychowanie*, red. E.J. Kryńska, Białystok, s. 597-609;
- Związek Żołnierzy AK red. (2008), *Wizja polskiego patriotyzmu. Materiały z II Konferencji o patriotyzmie zorganizowanej przez ŚZŻK i MEN w Sejmie RP 29 listopada 2006 r. pod patronatem prezydenta RP*, Warszawa.

SYLWIA WLAZŁO – teolog duchowości, psycholog i psychoterapeuta. Należy do Stowarzyszenia Psychologów Chrześcijańskich, Oddział w Poznaniu. W swojej pracy naukowej oraz zawodowej (prowadzenie psychoterapii w ujęciu chrześcijańskim) łączy naukę teologiczną z wiedzą z zakresu psychologii i psychoterapii, by ukazać integralny rozwój człowieka jako drogę do dojrzałości ludzkiej i chrześcijańskiej.